

Исмаилова Г.К.

ТАЗАБЕК САМАНЧИНДИН МЕТОДОЛОГИЯСЫ
(биринчи макала)

Исмаилова Г.К.

МЕТОДОЛОГИЯ ТАЗАБЕКА САМАНЧИНА
(первая статья)

G.K. Ismailova

METHODOLOGY OF TAZABEK SAMANCHIN
(the first article)

УДК: 82-131(575.2)(043.3)

Бул макалада Тазабек Саманчиндин “Кылыч-жазуучу акын” аттуу монографиялык изилдөөсүндө колдонгон методологиясы жөнүндө сөз болот. Тоталитардык системанын тушундагы татаал, карама-каршылыктуу шарттарда Тазабек Саманчиндин Молдо Кылычтын чыгармаларын талдоонун туура илимий жолун тапкандыгы талданат. Ошол тарыхый доордогу космополитизм, вульгардык социология сыяктуу зыяндуу методологиянын туткунуна түшпөй, таанып билүүнүн диалектикалык методун туура колдонгондугу тастыкталат. Тазабек Саманчиндин көркөм чыгарманы жана доорду талдоо тажрыйбасы кыргыз адабиятынын тарыхын изилдөөдө колдонула турган керектүү инструмент. Т.Саманчин кыргыздын көркөм сөз өнөрүндө кол жазма поэзиянын пайда болушун шарттаган социалдык-тарыхый, маданий-адабий детерминанттарды түшүндүрүп, жазгыч акындардын мурдатан келе жаткан салттуу жанрдык формалардын алкагындагы идеялык-тематикалык жаңылыктарын, алардын казалдарынын коомдук пафосун, социалдык мотивдерин ачып берген. Окумуштуунун ою боюнча, кыргыздын жазма адабияты байыркы Орхон-Енисей таш эстеликтериндеги рун жазмаларынан башталат. Бул негиздүү жана ошол учур үчүн жаңы ой болгон.

Негизги сөздөр: методология, метод, социализм, идеология, марксизм, диалектика, догматика, вульгарный социализм, социалдык адилеттүүлүк, кайра куруу.

В данной статье речь идет о методологии Тазабек Саманчина, которая применялась при написании монографического исследования “Кылыч-жазуучу акын”. Здесь говорится о том, что в сложных и противоречивых условиях тоталитарной системы как ученый нашел правильный метод анализа художественного произведения на фоне движения исторической эпохи. Ученый не путаясь в сетях неправильной методологии, как космополитизм и вульгарный социализм

вышел на верный путь познания с точки зрения диалектики. Опыт анализа Т.Саманчина необходим при изучении истории кыргызской литературы. Т.Саманчин объяснил социально-исторические, культурно-литературные детерминанты, обусловившие появление рукописной поэзии в кыргызском устном художественном творчестве, раскрыл идейно-тематическую новизну в рамках традиционной жанровой формы поэтов – письменников, общественный пафос и социальные мотивы их газелей. По мнению ученого кыргызская письменная литература берет свое начало от письменности рун на каменных памятниках Орхон-Енисея. Это было обоснованным и в то время новым взглядом.

Ключевые слова: методология, метод, социализм, идеология, марксизм, диалектика, догматика, вульгарный социализм, социальная справедливость, перестройка.

This article is about the methodology of Tazabek Samanchin, which was used when writing the monographic research “Kylych-zhazuuchu akyn” (Steel-writer poet). Here described the complex and contradictory conditions of the totalitarian system, as a scientist, he found the correct method for work analyzing of art against the background of the movement of the historical epoch. The scientist is not entangled in the net of wrong methodology, as cosmopolitanism and vulgar sociology have come to the right path of knowledge from the point of dialectics view. The experience of T.Samanchin’s analysis is necessary at learning of Kyrgyz literature history. T.Samanchin explained the socio-historical, cultural and literary determinants that led to the appearance of handwritten poetry in Kyrgyz oral artistic creativity, revealed the ideological and thematic novelty in the framework of the traditional genre form of poets - writers, social pathos and social motives of their ghazals. According to the scientist, the Kyrgyz written literature originates from the runes writing on the Orhon-Enisei stone monuments. It was reasonable and fresh look at the time.

Key words: *methodology, method, socialism, ideology, Marxism, dialectics, dogma, vulgar socialism, social justice, restructuring.*

Т.Саманчиндин 1948-жылы “Кыргызмам-бастан” басылып чыккан «Кылыч – жазуучу акын» монографиясы Мухтар Ауэзовдун илимий жетекчилиги менен коргогон Молдо Кылычтын өмүрү жана чыгармачылыгы жөнүндөгү диссертациясынын негизинде жаралгандыгы белгилүү. Бул эмгекке карата идеологиялык чабуул Г.Нуров, П.Балтин, Ж.Самаганов аттуу авторлордун биргелешип жазган «Т.Саманчиндин эмгектериндеги космополитизм жана буржуазиячыл-улутчулдук рецидивдер» (Кызыл Кыргызстан, 1949. 10-апрель) жана уюшкан авторлор тобунун «Окумуштуу диссертациянын авторунун улутчулдук көнүгүүлөрү» (Советская Киргизия, 1950. 10-апрель) аттуу макалалары менен башталган. Т.Саманчин улутчул катары саясий жактан айыпталып, 1950-жылы түрмөгө кесилгенден кийин, аталган монографияга өкмөттүк токтом менен тыюу салынып, 1988-жылга чейин бул эмгек идеологиялык «кара сандыктын» ичине катылып келди. Саясий себептерден улам кыргыз адабият таануусундагы бул изилдөөчүлүк багытындагы алгачкы олуттуу эмгек социализм жылдарында оозго алынбай «унуткарылып» жүрүп отурду. М.Горбачевдук кайра куруунун демократиялык «желаргысы» аркасында өкмөттүк атайын комиссиянын 1988-жылкы чечиминен (Молдо Кылыч менен К.Тыныстановдун чыгармачылык мурасы жөнүндө. - (Кыргызстан маданияты, 1988. 11-август) кийин гана Т.Саманчиндин «Кылыч–жазуучу акын» аттуу монографиясына сынчы, адабиятчылар тарабынан көңүл бурулуп, эмгекке оң баалар бериле баштады. Демократия жылдарында аталган эмгекке жана анын авторуна адабиятчы-филологдор тарабынан кандайча баалар берилгендигинин фактыларынан кээ бир мисалдарды келтирүү ылайыктуу. «Айрыкча Т.Саманчиндин «Кылыч – жазуучу акын» аттуу илимий эмгеги өзүнүн мазмундуулугу боюнча кыргыз адабият таануусунун олуттуу үлгүлөрүнө жатат» [1]. Ушул эле коллективдүү илимий эмгекте илимпоз Б.Кебекова төмөндөгүчө жазат: «Автордун 1948-жылкы «Кылыч – жазуучу акын» деген көлөмдүү монографиясынын жарык көрүшү анын окумуштуулук дараметин, талант жигерин ачык көрсөтүп турган эмгек болуп саналат. Азырынча жазуучу акын Кылычтын чыгармачылыгы жөнүндө жазылган алгачкы да, акыркы да эмгек болуп кала бермекчи» [2]. Ал эми Улуттук илимдер академиясынын коррес-

пондент-мүчөсү, көрүнүктүү адабиятчы А.Садыков «Т.Саманчин өзүнүн аталган эмгегинде Молдо Кылычтын чыгармачылыгына адилеттүү илимий баа берген» [3] деп, окумуштуунун сөз болуп жаткан изилдөөсүнө карата орчундуу оң пикирин билдирген.

Окумуштуулардын мындай адилеттүү жана калыс айткан пикирине, бааларына кошулбай коюуга болбойт. Ошентсе да, суроо туулат. Ушундай адилет, калыс баалар Т.Саманчиндин аталган монографиясына эмне үчүн өз учурунда берилген эмес? Айрым вульгардык-социологиялык сынчылардын тескери ой-пикирине карабай, эмне үчүн монографиянын артыкчылык жактарына ошол кездин алдынкы сынчы, адабиятчылары өздөрүнүн оң бааларын беришпеген? Бирок мындай суроого оңой жооп табуу кыйынга турат. Бул жерде маселенин тамыры Т.Саманчиндин монографиясында эмес, терең ойлосо, маселе изилдөөнүн объектиси – Молдо Кылычтын чыгармачылыгына карата коомдук официалдуу илимдин жасаган туура эмес методологиялык мамилесинде жатат. Молдо Кылычка карата тутунулган идеологиялык көз караш Т.Саманчиндин монографиясына өз кесепетин тийгизип жатат. Молдо Кылычка карата колдонулган туура эмес методологиянын түпкү себебин терең баамдаш үчүн чыгаан адабиятчы жана теоретик илимпоз Кеңешбек Асаналиевдин төмөнкү оюна көңүл буруу ылайыктуу.

К.Асаналиев Молдо Кылычтын 1992-жылы басылып чыккан «Казалдар» китебиндеги «Башат» аттуу баш сөзүндө мындай деп жазган: «Маселенин түйүнү ошончолук татаал: бул татаалдык, биринчиден, Молдо Кылычтын чыгармачылыгында мезгилдин, замандын мүшкүлү, катаал драмасы, карама-каршылыктуу ар түркүн кагылыштары ачык-айкын чагылган болсо, экинчиден, акындын поэзиясын мурастаган жана аны андан ары өнүктүрүүгө тийиштүү болгон кийинки доордун, кийинки муундардын өзүнүн трагедиялуу абалына түздөн-түз байланыштуу. Молдо Кылычтын чыгармалары кээде ачыкка чыгып, анан кайрадан узак жылдар бою катуу тыюу салынган, коомго зыяндуу окуялардын катарына кошулуп келиши, бул кандайдыр бир жеке адамдардын карасанатайлыгынан эмес (андайлардын да болгонуна карабастан), мунун эң негизги себеби, баарынан мурда, авторитардык бийликтин учурунда калыптанган жана тутанып күчүнө кирген дегеле адабий мураска, бөтөнчө улуттук көрүнүштөргө карата болгон бир беткей саясатташкан көз карашка, демагогиялык системага, ар кимдин жекече

ойлонуу касиет-сапатын, жекече чыгармачыл мамилесин барган сайын мокотуп, бара-бара тып-тыйпыл жоготууга багыт алган догматтык философияга барып такалат» [4].

Кеңешбек Асаналиев жазып отурган СССР-де 70 жыл бою үстөмдүк кылган бир беткей саясатташкан авторитардык, догматтык философиянын маани-маңызы эмнеде деген суроо туулат. Бул «философиянын» маңызы – өткөндөгү болобу, азыркы учурдагы кубулуштар болобу пролетардык интернационализмдин, совет калктарынын биримдигинин, кыргыз эли менен орус элинин ортосундагы достуктун ыңгайынан каралып, талданышы керек, маселени коммунисттик-интернационалисттик кызыкчылык «көргөндөй көрүп», «туйгандай туюп» чечмелөө зарыл деген идеологиялык үстөмчүл талапта жаткан. Ал эми Молдо Кылычтын чыгармаларында кандай саптар бар эле? Окуп көрөлү:

“Байыркынын өркүнү,
Кыз, келиндин кийгени
Кызыл жибек кырмызы
Эмдигини карачы,
Орус алып турагын
Түштү жерге жылдызы.
Ар балакет күчөдү,
Азыр заман доорунда,
Мусулмандын сурагы,
Жана кайыр колунда.
Орус капыр амалдуу
Ар жарагы шаймандуу.
Белгилеп алды жеринди,
Тоотподу кебинди,
Абыдан кести деминди («Зар заман») [5].

Пролетардык интернационализм идеологиясынын, Кыргызстандын Россияга ыктярдуу кошулушунун большевиктик «концепциясынын» көз карашынан караганда, Молдо Кылычтын «Зар заманындагы» мындай орусту «капыр» деп атаган сапты жана турагынды жеринде орус алып, кыргыздын жылдызы жерге түштү деген сыяктуу ойлор сындоонун, айыптоонун, кодулоонун гана объектиси болмок. Иш жүзүндө дал ошондой болду. Молдо Кылычтын «Зар заман» казалындагы контексттен ажыратылып, текстин ар кайсы жеринен жулунуп алынган саптар, куплеттер аркылуу Молдо Кылычка чабуулдар башталган. Ал кезде сынчы Калыбек Байжигитов жазгандай: «адабий практикага келип кошулган ар бир сынчы өзүнүн «пролетарчыл» калемгер экенин ар тараптуу көрсөтүшү зарыл эле. Чыгармачыл интеллигенциянын арасында өзүнүн «пролетарчыл» экендигин далилдөө үчүн өзгөчө мелдеш жүргөн» [6].

Мындай «мелдешке» айрыкча Молдо Кылычтын чыгармачылыгы негиз болуп берген.

«Мелдештин» «пролетарчыл чабуулчул» күчү жана пафосу айрыкча философ окумуштуу А.Алтымышбаевдин эмгектеринде өзүнүн бийик нокотуна жеткен. А.Алтымышбаев адабиятчы М.Богданова менен полемика жүргүзүп келип, өзүнүн төмөндөгүдөй саясатташкан кескин бүтүмүн чыгарган: «Биздин көз карашыбызча Молдо Кылычтын чыгармачылыгында М.И. Богданова айткандай, бирин-бири жокко чыгаруучу реакциячыл жана демократтык эки тенденция дегеле жок. Кылычтын чыгармаларын мындайча жиктөө, бөлүштүрүү – акындын реакциячыл жана консервативдик көз караштарын атайы жымсалдап жумшартууга ойлонуп табылган аракет. Чынында, Молдо Кылычтын чыгармаларында бир гана тенденция бар, чирип жоголуп бараткан патриархалдык-феодалдык түзүлүштү жактоо жана коргоо тенденциясы гана бар. Молдо Кылычтын чыгармаларынын идеялык мазмуну – бул жалпы жонунан, өлүп жоголуп бараткан феодалдык түзүлүштүн мундуу обону» [7].

Акындын кандай доордо жашагандыгын, ал доордун өзгөчөлүгүн, карама-каршылыктуулугун, бир мааниде эместигин эсепке албастан, алдын ала даярдалып коюлган белен таптык, идеялогиялык шаблондордон чыгып, А. Алтымышбаев сыяктуу өкүм чыгаруу көнүмүшү акыры жүрүп отуруп Молдо Кылычтын чыгармачылыгына тыюу салган партиялык токтомдун кабыл алынышына алып келген. Өткөндүн мурастарына карата мамиле жасоонун мындай дооматтык «методологиянын» кесепеттери жөнүндө Кеңешбек Асаналиевдин күйүп-бышып мындай деп жазганы бекеринен эмес: «Жогортодон төмөн карай жиберген даяр көрсөтмөлөр, жол-жоболор, төрөчүл административдик чаралардын туташ үстөмдүгү социалдык-коомдук турмуштун түп негиздеринен баштап, маданий өнүгүштүн кыймылына чейин канчалык зыян келтиргенин, канчалык деформацияга алып келгенин, биз азыр айкындык, кайра куруу учурунда гана ачык көрүп жатабыз. Буга чейин кыбыр эткен нерселердин баарын тең «таптык кызыкчылыктын» бийиктигинен карап отуруп, эмне деген көркөм нарктар четке кагылбады, ал турмак өткөн тарыхыбыздан, эне тилибизден ажырап калуунун чегине жетип келгенибизди байкабай калдык. Авторитардык бийлик, брежневдик шал мезгил бир түстүүлүккө, бир өңчөйлүккө үйрөттү, ошого аргасыз көндүрдү. Саал эле чектен чыкканын тарап-бутап калыпка салып, ка-

лыпка туура келбегенин тамырынан чаап, кыйып турду. Натыйжада жекече адам барып-келип, бүтүндөй улут руханий жакырчылыкка туш болду» [8].

Социалдык кубулуштарды чечмелеп түшүндүрүүдөгү мындай диалектикалык эмес методология советтик коомдук илимдердин «оорусу» болгондугу тууралуу философ П.В. Алексеев жалпылап мындай деген оюн айткан: «Метафизичность подхода к предметам, односторонность их рассмотрения служит одной из основ догматизма в теории, в том числе в идеологии и философии. Другими основами, вернее, фундаментом догматизма, если брать идеологию в период сталинизма, да и в последующие десятилетия, был авторитаризм, «силовое» политизированное давление на философию, превращение, ее в служанку «практиков», от которой требовалось слепое конъюнктурное комментаторство спущенных свыше положений и теоретическое обоснование, апологетика превратных установок» [9].

Сынчы К.Асаналиев менен П.В.Алексеевдин мисалга алынган ой корутундулары административдик-буйрукчул системанын учурунда теориянын пролетардык практиканы тейлеген конъюктуралык кызматчыга айлангандыгы тууралуу чындыкты ачыкка чыгарып отургандыгы менен баалуу. Молдо Кылыч илимде өкүм сүргөн ушундай догматтык ой жүгүртүүнүн курманы болгон жана ал жөнүндө илимий эмгек жазган Тазабек Саманчин да бааланмак турсун, куугунтукталып азап чеккен.

Эми Т.Саманчиндин өзүнө келели. Жогору жакта А.Садыков, Б.Кебекова, К.Байжигитов сыяктуу окумуштуулардын «Кылыч – жазуучу акын» изилдөөсү мазмундуу, олуттуу жазылган, «Кылычтын чыгармачылыгына адилеттүү илимий баа берген» эмгек экендиги жөнүндөгү баапикирлерин келтиргендигибизди эске түшүрөлү. Андай болсо, Т.Саманчин Молдо Кылычтын чыгармачылыгын изилдөөдө ийгиликке кандайча жетишти, кандай методологияны карманып, акындын мурастарына адилеттүү илимий баа бере алган деген суроо туулат.

Бул суроого түздөн-түз жооп берүүдөн мурда мына мындай жагдайдын «башын ачуу»

керек деп эсептейбиз. «Улуу орус эли менен түбөлүк биргебиз» деген ураан бүткүл коомдун идеологиясы катары жашап турган шартта орусту «капыр» деп сүрөттөгөн, орус турагыңды алып, жылдызыңды жерге түшүрдү деп ырдаган, орустун заманы-зар заман болду деп кейипкепчип турган «заманчы» Молдо Кылычтын чыгармачылыгы сыяктуу «коркунучтуу» теманы изилдөөгө Тазабек Саманчин убагында кантип батынган? Анын бул батыл кадамын түшүнүш үчүн төмөндөгүдөй төрт нерсени эсепке алуу керек деп санайбыз. Биринчиден, Т.Саманчиндин макалаларында улам кайталанып, көп келтирилген цитатага көңүл буруу керек: «Падьшалыктын саясаты, – дейт жолдош Сталин, партиянын X съездиндеги улуттар маселеси жөнүндөгү тезисинде, – помещиктердин буржуазиянын саясаты бул райондордо орус дыйкандарынан чыккан кулак элементтерин, казактарды көбүрөөк отургузуп, өздөрүнүн улуу державалык таламына жетишүү үчүн, буларды ишеничиликтүү таяныч кылмакчы эле. Бул саясаттын натыйжасында эрме чөлгө куулган жергиликтүү элдерди (кыргыздар, башкырттарды) акырындап жоготмок эле».

Адабияттар:

1. Байжигитов К. Кыргыз адабий сынынын баскан жолунан. // Китепте: Кыргыз адабият таануу илими жана сыны. - Б.: Шам, 2005, 2-том. - 15-б.
2. Кебекова Б. Акындар поэзиясын изилдөөнүн калыптанышы жана өнүгүшү. // Китепте: Кыргыз адабият таануу илими жана сыны. - Б.: Шам, 2005, 1-том. - 25-б.
3. Садыков А. Тазабек Саманчин. // Китепте: Кыргыз адабият таануу илими жана сыны. 2-том. - Б.: Шам, 2005. - 189-б.
4. Асаналиев К. Башат. // Китепте: Молдо Кылыч. Казалдар. - Ф.: Адабият, 1992. - 3-4-б.
5. Саманчин Т. Молдо Кылыч. Казалдар. - Ф.: Адабият, 1991. - 18-б.
6. Байжигитов К., Дөгдүров М. // Китепте: Кыргыз адабият таануу илими жана сыны, 2 том. - 169-б.
7. Алтымышбаев А. Некоторые пережитки прошлого в сознании людей в Средней Азии и роль социалистической культуры в борьбе с ними. - Ф.: 1958. - 59с.
8. Асаналиев К. Башат. // Китепте: Молдо Кылыч, Казалдар. - Б.: Адабият, 1992. - 6-б.
9. Алексеев П.В. Теория познания и диалектика. - М.: Высшая школа, 1991. - 315с.

Рецензент: д.филол.н. Нарынбаева Н.О.